

K REFLEXI MIGRACÍ V HISTORICKÉ EDUKACI PROSTŘEDNICTVÍM POŠTOVNÍ ZNÁMKY A KARIKATURY

KAMIL ŠTĚPÁNEK

At first the text presents the characteristics and specifics of cartoon and postage stamps as a source of information about historical facts, didactic and methodological aspects of the application in the teaching of history. Then it examines the characteristic turning points of migration at the expected reflection of chosen visual media. Eventually, through a specific model analysis it deals with the educational potential of postage stamps and cartoons in developing of media literacy and historical consciousness of pupils.

Key words: history teaching; didactics of history; medial education; migration; stamps; caricature.

Úvodem

Je zcela přirozené, že stále rozsáhlejší a společensky významnější současné migrační procesy jsou srovnávány s obdobnými procesy v minulosti, s jejich sociálním vlivem, strukturou i dosahem. Studium mezinárodních migrací by se však nemělo omezovat na vědecké disciplíny sociologií počínaje a historiografií nebo psychologií konče. Svěbytný, svým předmětem vymezený interdisciplinární a intradisciplinární přístup je nutno zaujmout i ve výchově nastupující generace s důrazem na hodnotové složky výchovně vzdělávacího procesu. V historické edukaci se rovná mj. vhodnému propojení oborové didaktiky dějepisu a mediální výchovy.

Vizuální média, například fotografie, podávají vcelku čitelný obraz sledovaných historických jevů, avšak badatelskou výzvou k deskripci stěhování jsou poštovní známky nebo karikatury. Přestože cíl textu se primárně nachází v oborově didaktické rovině, není pochyb o tom, že zmíněná média představují především svěbytnou formu historického pramene.¹ Jsou nejen svědky politických, hospodářských, sociálních a kulturních dějin, dějin mentalit, každodennosti ... ale i migrací. Zdá se, že jejich význam je již všeobecně přijímán. Proto je také většina karikatur satirických časopisů (Punch, Puck, Judge, Dikobraz...) posledních dvou století digitalizována a snadno přístupná prostřednictvím internetu.² Podobně je tomu s poštovními známkami. Klíčovým zdrojem ikonického textu se tudíž staly filatelistické katalogy běžně dostupné prostřednictvím internetu, ačkoli motivaci digitalizace v tomto případě generoval především sběratelský a obchodní zájem objednavatelů.

¹ KRATOCHVÍL, V.: *Školní historický písemný pramen ve výuce dějepisu*. Srov. blíže: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/karikatura-a-fotografie-jako-skolsky-historicky-obrazovy-pramen/> [online] [cit. 2015-12-10].

² Srov. blíže: <https://www.cartoons.ac.uk/> [online] [cit. 2015-12-11] s velkým archivem britských historických karikatur; [http://www.gutenberg.org/wiki/Punch_%28Bookshelf%29#Volume_146.2C_1914\[Punch\]](http://www.gutenberg.org/wiki/Punch_%28Bookshelf%29#Volume_146.2C_1914[Punch]); nebo nabídku americké Kongresové knihovny <http://www.loc.gov/rv/print/swann/herblock/cartoon.html> [online] [cit. 2015-12-10]; případně německý satirický časopis *Simplicissimus* naskenovaný od konce 19. stol. po celou první pol. 20. stol. <http://www.simplicissimus.info/index.php?id=5> [online] [cit. 2015-12-10] či digitalizovaný československý *Dikobraz*: <http://dikobraz.mikroforum.cz/> [online] [cit. 2015-12-2], který se na počátku 2. poloviny 40. let intenzivně věnoval právě tématům německého odsunu a osídlování Sudet.

S ohledem na plánovaný rozsah textu a jeho maximální provázanost bylo vhodné nejprve provést deskripci hlavních přesídleneckých proudů moderních dějin. Poté prověřit jejich oporu v námi sledovaných ikonických zdrojích a posléze nastínit vhodné modelové příklady. Zúžení výběru napomohlo právě mediálně výchovné kritérium. Předložená studie však nemůže být kompletní sumou motivů a jejich interpretací, spíše úvodní odpovědí na badatelský didakticky orientovaný zájem o historické podoby mediální reflexe společensky silně komunikovaného tématu, jakým je dnes bezesporu migrace.³

Jak se na následujících příkladech pokusíme doložit, moderní dějepisná edukace má v tomto ikonickém textu ukrytý potenciál k analytickým i receptivním činnostem v rámci některé z forem objevného učení⁴.

V českém prostředí se na problematiku přeshraničních přesunů obyvatelstva dlouhodobě specializuje Jaroslav Vaculík o jehož texty s odkazy na další informační zdroje⁵ je možné se, při výkladu známkového motivu nebo karikatury ve výuce, opřít. Při sledování migračních příběhů našich krajanů lze využít zejména jeho *České menšiny v Evropě a ve světě*. Z literatury české provenience s ohledem na zde prezentované příklady vizuálních médií a českého vystěhovalectví za oceán je možné uplatnit také starší práci Leoše Šatavy *Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA*.⁶ Obdobně představuje základní datový zdroj pro zahraniční migrace edice Dějiny států při nakladatelství Lidové noviny. Explicitně sice nesouvisí s přesuny našich krajanů, nicméně srozumitelně interpretují nalezené známkové motivy. Zde účelově připomínáme pouze díla ve vztahu k přiloženým příkladům a jejich geografickému směřování.⁷ Při promýšlení úkolů, které by anotované masmédiu mohlo plnit v moderní dějepisné výuce, představuje úvodní oporu jedna ze základních prací moderní německé mediální didaktiky z pera H. J. Pandela⁸, ale i do češtiny přeložený text britského historika a didaktika Roberta Stradlinga⁹ s propagací principu multiperspektivního nazírání informačních zdrojů i chápání jejich vztahu k současnosti. Z české autorské dílny je možné se opřít o mediálně zaměřenou Příručku didaktiky dějepisu s odkazy na další literaturu.¹⁰

1. Oborově didaktická charakteristika použitých médií

Oborově didakticky lze význam (hodnotu) spatřovat v přirozeném uchování původní podoby těchto vizuálních médií, ať už umístěných do učebnice nebo promítaných v průběhu výuky. Tex-

³ Vlastní nosný pilíř filatelie zaměřený na nedokonalosti, výjimečnosti nebo nedostatky jako výsledku práce týmu tvůrců a producentů známky je v tomto textu z logických důvodů prakticky zcela opominut. Rovněž se principiálně neopírá o odbornou filatelistickou terminologii a rezignuje také na striktní typové označení použitého filatelistického materiálu. Pozornost je omezena na náměty politického významu a jejich didaktické aspekty.

⁴ LABISCHOVÁ, D.: *Badatelsky orientovaná výuka - základní paradigma pro tvorbu moderní učebnice dějepisu*. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 28, 2014, č. 2, s. 110–127; STUHLÍKOVÁ, I.: *O badatelsky orientovaném vyučování*. In: Papáček, M. (ed.): *Didaktika biologie v České republice 2010 a badatelsky orientované vyučování*. České Budějovice 2010, s. 129–135.

⁵ Srov. blíže: VACULÍK, J.: *České menšiny v Evropě a ve světě*. Praha 2009.

⁶ ŠATAVA, L.: *Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA*. Praha 1989.

⁷ TINDALL, G. B.: *Dějiny Spojených států amerických*. Praha 1996; MOODY, W. T. – MARTIN, F. X.: *Dějiny Irska*. Praha 1996; WEBER, H.: *Dějiny NDR*. Praha 2003; JINDRA, M. – ROVNÁ, L.: *Dějiny Kanady*. Praha 2000; HROCH, M.: *Dějiny Norska*. Praha 2005; PROCACCI, G.: *Dějiny Itálie*. Praha 2007; *Dějiny Ukrajiny*. Praha 2015 apod.

⁸ PANDEL, H. J.: *Karikaturen. Gezeichnete Kommentare und visuelle Leitartikel*. In: Pandel, H. J. – Schneider, G. (eds.): *Handbuch Medien im Geschichtsunterricht*. Schwalbach /Ts. 2005, s. 255–276.

⁹ STRADLING, R.: *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu: příručka pro učitele*. Praha 2003.

¹⁰ LABISCHOVÁ, D. – GRACOVÁ, B.: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostrava 2008.

tové prameny jsou naopak běžně podrobovány úpravě zohledňující věk žáka a jeho mentální schopnosti. Dobové výtvarné zpracování známky či karikatury tedy přirozeněji navozuje historickou atmosféru.¹¹

Je zároveň vhodné připomenout známou skutečnost, že karikatura nepředstavuje dokumentační materiál nýbrž konkrétní názor. Jednostrannost úhlu pohledu nebo dokonce zcela chybné hodnocení skutečnosti v ní obsažené ji tak řadí přirozeně po bok dalších vizuálních médií jako jsou historické plakáty, fotografie, komiksy nebo níže zmiňované poštovní známky.

Nedílnou součástí každé poštovní známky je obrazová informace, která ve spojení s krátkým textem respektive číselným údajem představuje logickou vazbu na názorné vzdělávání. Poštovní známka, vynález 19. století, v průběhu následujícího věku prošla razantní proměnou a stala se také významným prostředkem propagandy, státní propagace a tabulí cti.¹² Forma výtvarného projevu, jenž vždy pohotově reagovala na významné společenské změny, a proto je tedy přinejmenším zajímavou alternativou pro práci v dějepisné výuce. Pro naše účely je však navíc metodicky inspirativní odlišovat tvorbu vzniklou pro aktuální potřeby a výroční emise k danému tématu. A právě to jsou důvody, proč je vhodné podpořit jejich analytickou aplikaci do moderní dějepisné výuky. Sekundární cíl textu směřuje k podpoře rozvíjení mediální gramotnosti – odhalování přesvědčovacích strategií v těchto médiích. Jedním z prostředků jak toho docílit je srovnávání časově synchronních, zároveň však názorově polarizovaných dobových vizuálních sdělení.

Mezi oborovými didaktiky dějepisu doma i v zahraničí převládá dlouhodobá shoda o nutnosti obohacení národně orientovaných pohledů na dějiny více evropskými nebo i zámořskými historickými zkušenostmi. Úlohy zprostředkovatele nové, širší perspektivy se v moderní výuce dějepisu mohou zhostit historické prameny a další informační zdroje. Jistě bychom obzvláště podnětnou roli přisoudili originálním historickým dokladům z jiných zemí a kultur. Nároky na jazykové znalosti, bez kterých se při práci ve výuce s takovými zdroji neobejdeme, nicméně naznačují velmi obtížnou realizaci. Vítanou alternativu však představuje práce s obrazovými informačními zdroji – karikaturou, poštovní známou, fotografií nebo plakátem. Žáci si mohou při práci v hodině rozšířit perspektivu na konkrétní historický jev, aniž by museli disponovat rozsáhlejšími jazykovými znalostmi. Ne že by nápad obohatit výuku vizuálními prostředky byl nový. Domácí prostředí školního dějepisu, ať už v učebnicích nebo při výkladu, však s obrazovými prameny pracuje v rovině ilustrativní nikoli analyticko-receptivní a omezuje se na mnohočetná opakování „prověřených“ vizuálních sdělení.¹³

Jako běžný jev je migrace v učebnicích představována až ve 20. století. V českých učebních osnovách či učebnicích dějepisu samozřejmě žádný tematický celek, téma nebo kapitola pod názvem Migrace v dějinách nenalezneme. Jednotlivé zmínky např. migrace hugenotů z Francie do Braniborska v 17. století atd. by bylo možné sestavit do časové osy a pojmut jako projektovou záležitost. Na základě četných příkladů jak z našich domácích tak i evropských nebo světo-

¹¹ RAK, J.: *Das Bild der anderen in der tschechischen Karikatur 1848–1948*. In: Becher, P. – Dzambo, J.: *Gleiche Bilder, gleiche Worte. Deutsche, Österreicher und Tschechen in der Karikatur 1848–1948*. München 1997, s. 9–13; PERNES, J.: *Dějiny Československa očima Díkobrazu 1945–1990*. Praha 2003; *Die Destruktion des Dialogs: Zur innenpolitischen Instrumentalisierung negativer Fremd- und Feindbilder*. Darmstadt 2007; KARLÍČEK, P.: *Karikatury ve službách SdP. Satirický časopis „Der Igel“ v letech 1935–1938*. In: Rokoský J. – Veselý, M. (eds.): *Místo a paměť. Proměny společnosti ve třicátých až šedesátých letech 20. století*. Ústí nad Labem 2013.

¹² Např. současné známky českého státu jsou vydávány prostřednictvím Ministerstva obchodu a průmyslu České republiky a chráněny hned několika zákony – např. autorským, nebo jako ceny k úhradě služeb v ČR § 35 zákona č. 29/2000 Sb., o poštovních službách.

¹³ Dějepis 9. Praha: Fraus, 2011, s. 97 apod.

vých dějin by takto bylo možné doložit širí nejrůznějších forem migrací v mnoha historických epochách a variabilních historických souvislostech. Diverzifikující pohled na migrační otázku v dějepisné výuce nabízí její přirozené propojení s jinými objasňovanými jevy: Odsun Němců ze Sudet jako součást látky o obnově státu po druhé světové válce¹⁴ nebo násilné přesuny obyvatelstva v poraženém Polsku r. 1939 a zejména po 2. světové válce ...

2. Nástin migrací ve 2. polovině 19. a ve 20. století a jejich mediální reflexe

Vyhledávání příslušných známkových a karikатурních motivů je vhodné stále prověřovat vymezením samotného pojmu. Podrobíme-li však migrační studia byť i jen letmé analýze, jsme již v samotných počátcích konfrontování s komplikovaností tohoto fenoménu. Proto se pro naše účely spokojíme s následujícím definičním komentářem. Migracemi rozumíme mezinárodní, přeshraniční pohyb větších skupin obyvatelstva, vedoucí k setrvání (i)migrantů v hostitelské zemi alespoň po určitou dobu. Moderní přístupy migrace rozdělují čistě mechanicky podle jejich směru na emigrace a imigrace. Vedle toho z právního hlediska, které s sebou samozřejmě nese závažné sociální důsledky, (i)migrace dělíme na legální a ilegální.¹⁵

Zdůvodnění příčin zpravidla osciluje mezi válkami, hospodářskými problémy – jako neúrodami, nezaměstnaností nebo přírodními katastrofami. Kromě toho bývá v převažujících definicích zdůrazňován rozdíl mezi dobrovolnou a vynucenou migrací. Jiný konstantní prvek představuje rozlišování mezi časově úzce ohraničenou a trvalejší. Za důležitou se také považuje skutečnost, zdali migrace probíhá uvnitř státu nebo ji můžeme považovat za internacionální záležitost. Zatímco vnitrostátní migrace obvykle nevzbuzuje pozornost, za problematickou je považován přesun obyvatelstva mezi národními státy.¹⁶

„Historický zájem“ excerpovaných médií o migrační problematiku je značně nevyrovnaný. Nicméně zejména v případě známkových emisí současné Kanady spatřujeme zřetelnou snahu důstojné reflexe. Digitální archívy zahraničních satirických časopisů zase naznačují, že karikatura byla v určitých obdobích vystěhovaleckého přílivu do USA považována za účinný prostředek tamního společenského diskursu.

Významnými tribunami reflexe názorů na nově přichozí i chování hostitelské společnosti se staly satirické časopisy *Puck*, *Judge* a další. Nejen zde publikovali karikaturisté jako Joseph Keppler, Frederick Graetz nebo T. Bernhard Gillam, kteří v průběhu desítek let nastavovali americké společnosti širavou podobiznu xenofobie, sobectví sociální ignorance a přezíravosti.¹⁷

Stěhování jedinců, skupin nebo celých etnik je charakteristickým dějinným jevem. Zatím poslední kapitolu v bohaté historii migrací píše příliv uprchlíků, s nímž se nyní potýká Evropa. Soustředíme-li se však při „stěhování národů“ přibližně na posledních sto padesát let – ležel

¹⁴ <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/protinemecke-a-protinacisticke-karikatury-v-casopise-dikobraz/>

¹⁵ DRBOHLAV, D. – UHEREK, Z.: *Reflexe migračních teorií*. Geografie, roč. 112, 2007, č. 2, s. 125–141; NEŠPOR, R. Z.: *České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium*. Soudobé dějiny XII, 2005, č. 2, s. 247–248. Podle (diskutabilní) definice Organizace spojených národů je za tuto dobu považován minimálně jeden rok. Migrace jsou v tomto smyslu demografií chápány jako protikladné procesy vůči přirozenému, biologicky podmíněnému pohybu obyvatelstva, přičemž nezáleží na typu a síle příčin, které mechanický pohyb vyvolaly.

¹⁶ *Dějiny 20. století*. Praha 1991, s. 200–201.

¹⁷ Např. karikaturista rakouského původu Joseph Keppler odešel do USA, kde založil vlastní satirický časopis *Puck* v němž své kritické názory sděloval veřejnosti zejména v období 1880–1893. Uveřejnil rozsáhlou kolekci karikatur v níž se vyrovnával s rasistickými a odmítavými postoji dobové americké společnosti k imigračním vlnám z Evropy i východní Asie. Následovali jej další: např. Frederick Graetz http://www.fu-berlin.de/presse/publikationen/fundiert/archiv/2007_02/07_02_mehring/fundiert_mehring_adoptivkinder.pdf. [online] [cit. 2016-01-10].

vytoužený cíl těch, kteří opustili starou vlast za oceánem v Novém světě. Nejinak tomu bylo i s vystěhovalectvím našich krajanů. Stačí číst závěrečné titulky na konci hollywoodských filmů a je téměř jisté, že narazíme i na jména s českým původem. Možná náhodný doklad vrcholné vlny českých emigrantů do USA. Tehdejší přistěhovalecké statistiky do roku 1914 uvádějí okolo 350 tisíc Čechů.¹⁸ Z evropských národů se nicméně přeplavili do Nového světa nejvíce Italové – za první dvacetiletí 20. století více než dva miliony. (Spisovatel Carlo Levi popisuje nemanželské děti – důsledky masového odlivu mužů do zámoří, přičemž nemanželské děti opět tendovaly k emigraci).¹⁹ Významnou emigrační vlnu, zejména do Kanady, představují také Norové a Švédové nebo Ukrajinci. Jak mateřské, tak i přijímající země tuto skutečnost neopomněly zvětšit prostřednictvím poštovních emisí.²⁰

Aby připomínanému jevu na výroční známce, často osudově významnému pro další vývoj země, dodaly maximální působivosti, uplatňují četné kreativní výtvarné úpravy. Již zmiňovaná Kanada věnuje na malých známkových polích skutečně nepřehlédnutelný prostor sociálně akcentovaným imigracím z nejrůznějších koutů světa. Ať už se jedná o dramatické osudy opuštěných a chudých dětí, které britské dobročinné spolky a církve vystěhovaly od r. 1869 přibližně do poloviny 20. stol. do Kanady (Home Children, Kanada 2010)²¹ nebo sociálně vyloučené městské čtvrti a osady černých Afričanů většinou založené na kanadském teritoriu v průběhu 19. století (Africville a Hogan's Alley, Kanada 2014)²². Účinný výsledek představují reprodukce autentických vystěhovaleckých fotografií (z Velké Británie do Kanady – Kanada 1951) či malířská díla Národní galerie (z Itálie do USA – Itálie 2011) ale také volné grafiky (z Ukrajiny do Kanady – Ukrajina 1991). Mezi známkovými motivy nalezneme rovněž klasicky rytou připomínku velké migrační vlny z Velké Británie na Nový Zéland (Nový Zéland 1940) nebo kombinaci grafiky a dobové fotografie incidentu odmítnutých indických migrantů z r. 1914 plavících se z Indie do Kanady (Komagata Maru, Kanada 2014)²³. Řada poštovních známek USA ke sledovanému období připomíná taktéž vnitřní migrování za účelem osídlování amerického vnitrozemí (USA 1953) apod.

Migrace se ovšem zdaleka netýkala Evropanů, známý je například exodus Japonců, který také jako první narazil na emigrační omezení.²⁴ První světová válka změnila dosavadní liberální pohled na masovou hospodářskou migraci a vedla k restriktivním opatřením v podobě omezení svobodného pohybu cizinců. Jako podezřelí cizinci byli nyní vnímáni migranti z nepřátelských států (Italové i Němci). Později, po přepadení Pearl Harboru, si v USA vyzkoušeli pro změnu internaci Japonci.²⁵ Proudny migrace začaly měnit směr, přičemž jedna z důležitých výhybek nasměrovala Evropany do kolonií. Počátek války také inicioval přesuny pracovníků z Indočíny a Afriky do té doby prakticky neznatelný. Samostatnou kapitolu představují imaginární migrace způsobené zánikem starých a vznikem nových států (středovýchodní Evropa), aniž by

¹⁸ VACULÍK, J.: *c. d.*, s. 269–281; ŠATAVA, L.: *c. d.*, s. 158; POLIŠENSKÝ, J.: *Úvod do studia vystěhovalectví do Ameriky I–II*, Praha 1992, 1996.

¹⁹ PROCACCI, G.: *c. d.*, s. 280–281, 316; HEIDEKING, J. – MAUCH, CH.: *Dějiny USA*. Praha 2012, s. 104, 194, 2014.

²⁰ HROCH, M.: *c. d.*, s. 232; ŠTĚPÁN, J.: *Švédsko – stručná historie států*. Praha 2003, s. 72. Např. jen z Norska se vystěhovalo v období 1865–1915 677 000 osob; JINDRA, M. – ROVNÁ, L.: *c. d.*, s. 141–144, 376–377.

²¹ Srov. blíže: https://www.canadapost.ca/cpo/mc/personal/collecting/stamps/2010/2010_home_children.jsf [online] [cit. 2016-01-20].

²² Srov. blíže: https://www.canadapost.ca/cpo/mc/aboutus/news/pr/2014/2014_black_history_month.jsf [online] [cit. 2016-01-22].

²³ Neúspěšný pokus britských vystěhovalců indického původu o proniknutí do Kanady na japonském parníku.

²⁴ Protijaponskou přistěhovaleckou politiku dokládá smlouva z roku 1894. Srov. blíže TINDALL, G. B. – SHI, D. E.: *Dějiny USA*. Praha 2002, s. 510.

²⁵ Tamtéž, s. 611.

celé národy jakkoli bylo nutné posunout z místa. Zásadní meziválečný podnět k pohybu obyvatelstva však dodaly totalitní režimy korunované antisemitskými zákony. Židé hledali azyl opět zejména za Atlantikem a i přes zpřísněné imigrační zákony dostaly v předvečer války šanci zejména intelektuální elity. Karta se záhy obrací a ještě na sklonku války nastává masový útek Němců z okolních států i rámci vlastního říšského území před blížící se frontou. Postupimská konference posléze vytvořila rámec, který vymezil zejména milionové přesuny Němců, ale i například Poláků. Rakouské a západoněmecké motivy poštovních známek se k těmto událostem opakovaně vracely: „Zehn (Zwanzig) Jahre Vertreibung 1945–1955 (1965), „40 Jahre Eingliederung heimatvertriebener Deutscher“. Rovněž Polsko, nedlouho po skončení války nespůsobilý člen komunistického bloku, reagoval odpovídajícím vysvětlením medializovaným i prostřednictvím známkové série: „40-lecie ziem odzyskanych“ (Polsko 1985).

Spuštění železné opony napříč Evropou zahájilo samostatnou etapu evropských migrací, jejíž vlny znamenají také nové masivní přesuny ať už v rámci zmenšeného území Německa nebo zvenčí. Dělo se tak mimo jiné i z pouňorového Československa o dvacet let později v důsledku sovětské invaze po srpnu 1968. K odchodu ze země se tehdy rozhodlo více než 80 tisíc občanů země. Odhady těch, kteří za důvod k opuštění země vyhodnotili nastupující normalizační režim, se pohybují mezi 150 až 200 tisíci.²⁶ Od války zvýšili migranti západoněmeckou populaci o 4 miliony a cizinci legálně pozvaní za účelem pracovního poměru o další 3,6 milionu.²⁷

Obrazové přílohy v textu reprezentují evropské země, jež se rozhodly důstojným způsobem připomenout osudy předků vystavené migračním příběhům. Dominují vyobrazení s výrazně sociálním charakterem. V případě migrací vyvolaných politickými rozhodnutími či mající nedobrovolný charakter objednavatel kladl důraz na emotivní vyznění motivu a jeho empatický potenciál.

Rozpad koloniálního systému se postaral o nový proud přistěhovalců z Indie, Pákistánu, severní Afriky a karibské oblasti do mateřských zemí Francie a Velké Británie. V 70. letech 20. století se do centra pozornosti vystěhovalců dostává opět Severní Amerika a Austrálie. Odklon Evropanů od tolerantního přístupu byl nezdárka nalézán v hospodářské recesi doprovázené zvýšenou nezaměstnaností.²⁸ Pomyslnou tečku stručného přehledu historického „stěhování národů“ může symbolizovat například známkový motiv Deutsche Bundespost: „Öffnung der inendutschen Grenzen 1989“.

3. Náměty pro modelové analýzy

Průzkumem dostupných internetových zdrojů historické karikatury a poštovních známek bylo zjištěno, že sledované téma zvolená vizuální média reflektují značně výběrově. Enormní zájem výtvarníků o problematiku migrací srovnatelný se současným mediálním zájmem nalezneme z logických důvodů v Severní Americe. USA představovaly koncem 19. a počátkem 20. století cílovou zemi pro vystěhovalce více než kdy jindy. Otevřená náruč – pokud proudili migranti ze severní a západní Evropy – se však brzy změnila v omezování a denunciaci nových uchazečů o trvalý pobyt.²⁹ Tento proces můžeme sledovat i prostřednictvím obrazové ironie.

Ještě v roce 1880 publikoval Joseph Keppler v satirickém časopise Puck karikaturu s podtitulem „Welcome to all!“ na níž vidíme Strýčka Sama ve dveřích lodi s nápisem „U.S. ARK“ víta-

²⁶ VACULÍK, J.: c. d., s. 27.

²⁷ *Dějiny Německa*. Praha 2004, s. 450, 453, 455.

²⁸ *Dějiny 20. století*. Praha 1991, s. 201.

²⁹ Srov. blíže TINDALL, G. B. – SHI, D. E.: c. d., s. 412.

jícího výmluvným gestem nekonečný proud nalodujících se dvojic. Nesporná inspirace biblickým příběhem nenechává pozorovatele na pochybách o pozitivním vztahu amerických státních institucí k probíhající migrační vlně.

Radikální změnu zrcadlí Kepplerova karikatura otištěná 11. ledna 1893, tj. o třináct let později, s průvodním textem: „Looking Backward“ „They would close to the new-comer the bridge that carried them and their fathes over.“³⁰ Tedy komentářem, který příjemci sděluje přibližně toto: „Ohlédnutí“ „Zatímco oni i jejich otcové mohli do země volně vstoupit, novým přistěhovalcům v tom chtějí zabránit“. Na obrázku vidíme nuzně oblečeného imigranta s rancem na zádech, představujícím pravděpodobně jeho veškerý majetek. Proti němu stojí pět blahobytně vyhlížejících mužů a výmluvnými gesty dávají najevo, že není vítán. Nicméně stíny, které vrhají jejich figury, nápadně připomínají uboze vyhlížející protějšek. Symbolizující ohlédnutí do nedávné historie tak nemilosrdně odhaluje stejnou anabázi ekonomicky motivované migrace. Autor otevřeně útočí na pokrytecký obrat, dvojí morálku a sobectví dřívějších přesídlenců, kteří se již usadili, společensky etablovali a nyní vyhánějí nevídanou konkurenci. Výtvarník nivelizuje důležitost kulturní nebo rasové odlišnosti a zdůrazňuje jako hlavní příčinu nepřátelského postoje široce rozevřené sociální „nůžky“.

Novou fází migračního procesu – ukázkou smíšených a často protichůdných postojů dobové společnosti k imigraci – líčí karikatura s názvem „Emigrant“, otištěná v časopise Judge 3. října 1910.³¹ V centru kompozice vidíme tentokrát dominantní postavu přistěhovalce s rancem osobních věcí obklopeného pestrou směsicí představitelů amerického státu a společnosti. I zde nalezneme strýčka Sama, politika, podnikatele, dělníka, zdravotního inspektora nebo blahobytného měšťana. Všichni jsou menší než protagonista výjevu a v ruku drží informační tabulky se svými požadavky a výstrahami. Nejméně důstojně působí politik připomínající cirkusového klauna. Dobová společnost v nemilosrdné perspektivě výtvarníka prodělala jakýsi rozpačitý půlobrat a polemizuje napříč všemi společenskými vrstvami o nezbytnosti, obavách, xenofobii či odmítání pokračující přistěhovalecké vlny.

Je žádoucí, aby případná analýza a interpretace zvoleného historického příběhu žáky – tedy i migrace – vycházela z více obrazových, případně kontrastivně laděných, informačních zdrojů. Textová příloha přibližuje mj. tematicky sestavený soubor poštovních známek plný nechtěné i demonstrované symboliky, které aktuálně reagovaly na dobovou situaci nebo ji u příležitosti výročí připomínají. V důsledku Mnichovské konference v září 1938 prošlo území 1. československé republiky zcela fatálními proměnami. Teritoriální a správní aktivity sudetských Němců přesvědčivě zachytilo nejen nouzové přerazítkování stávajících emisí prvorepublikového Československa, ale i nová tvorba. Žáci objeví na známkách, které kolovaly v tehdejších čerstvě okupovaných Sudetech, výmluvné přetisky „Wir sind frei!“ (Jsme svobodní!), doprovázené nacistickými symboly a identicky motivovanými razítky. Šestiletou německou okupaci a „ochranu“ velkoněmecké říše v pokračování našeho diachronního známkového příběhu zřetelně dokumentuje označení „Deutsches Reich“ „Böhmen u. Mähren“ a překlad „Čechy a Morava“. Jakmile se poštovní komunikace dostala pod důslednou kontrolu nacistů, získal pochopitelně největší prostor ve známkových emisích Adolf Hitler. O agónii okupační správy, ukončení bojů a bezprostředního převzetí moci v jednotlivých regionech i vlivem ozbrojeného povstání po 5. květnu 1945 originálním historickým jazykem hovoří tzv. revoluční přetisky. Na publikovaném námětu nalzáme přes známkový portrét Adolfa Hitlera razítkový text „Osvobozené Československo

³⁰ <http://hti.osu.edu/opper/lesson-plans/immigration/images/looking-backward> [online]. [cit. 2016-01-26].

³¹ T. Bernhard Gillam: The Immigrant Judge 3. října 1910 <http://hti.osu.edu/opper/lesson-plans/immigration/images/the-immigrantcit>. [online] [cit. 2016-01-26].

7. V. 1945“: Podnět k přetiskům obvykle vzešel od jednotlivců nebo provizorně ustavených orgánů bezprostředně po stažení německých jednotek.³²

Mezníky divokého odsunu a Postupimské konference však posléze vytvořily rámec, který zpečetil přesun více než 3 milionů obyvatel německé národnosti z Československa. Západoněmecká poštovní známka v sérii k 10. (a 20.) výročí širšího poválečného vysídlování Němců „Zehn (Zwanzig) Jahre Vertreibung 1945–1955 (1965)“ s motivem krácejících lidských postav vystavených účinkům silného protivětru a tmavých barvách explicitně působí na historické i emoční vědomí příjemce. Příběh symbolických vizuálních a krátkých textových sdělení uzavírá emise Deutsche Bundespost (1985): „40 Jahre Eingliederung heimatvertriebener Deutscher“ s německou národní trikolórou stylizovanou do monolitického bloku.

Nezbytné rozšíření perspektivy zajistí příklad české protiněmecké karikatury z poválečného Dikobrazu (1945), O. Sekora: „Odsun Němců pokračuje“. V této mediální reflexi recipujeme politickou polarizaci tématu. Sovětský voják je zpodobněn v pozici podporující odsun, zatímco postavičky na vyznačeném Západě ze všech sil témuž procesu brání. Informační zdroje pro analýzu a recepci modelového příkladu doplníme dobovými fotografiemi a samozřejmě úryvkem z odborného textu.³³

Úkolování žáků v posledně uvedeném příkladu směřuje k zprostředkování migrací jako historicky a společensky zdůvodněného faktu. Faktografii přidává na výpovědní hodnotě využití vhodných dokumentů, pramenů a hodnocení profesionálních badatelů. Poté mohou následovat úkoly za účelem zjištění příčin, průběhu a důsledků migrací. Žák například pojmenuje příčiny vedoucí k odsunu Němců ze Sudet. Kromě popisů, překladů, analýzy symbolů, jejich interpretace vřazení do historického děje, diskutujeme se žáky na téma: Odsun nebo vyhnání?³⁴

Úkoly mohou nabýt i zosobňujícího charakteru, pokud se žáci mají zamyslet a zdůvodnit např. českou vystěhovalickou vlnu do USA (Vžij se do role tohoto vystěhovalce a popiš svá očekávání a plány). Převzetí takového role je zároveň spojeno s žádoucím rozvojem empatie. Přínosné mohou být i úkoly, které postaví žáky do protichůdných pozic, přičemž simulují diskuzi, v níž argumentují v neprospěch či prospěch takového migračního jevu, migranta nebo občanů přijímající země.

Shrnutí

Karikatury nebo známky nepochybně reprezentují nedoceněný prostředek znázornění kulturně historických souvislostí tak aktuálního jevu, jakým jsou moderní migrace a zároveň mohou ve školském terénu doplnit spektrum běžně doporučovaných médií.

Náměty pro modelové analýzy uvedené v textu lze po připojení odpovídajícího metodického aparátu v edukační praxi posílit rozvíjením interpretačních dovedností, mediální gramotnosti a prohlubováním historického vědomí žáků. V neposlední řadě skrývají potenciál pro empirická oborově didaktická šetření.

Přispějí-li k objasnění historických dobových postojů vůči vystěhovalectví i přistěhovalectví, potvrdí postavení účinného pomocníka nejen v dějepise ale i v mezipředmětových vztazích, zejména s občanskou výchovou.

Dnes je mediální vzdělávání součástí školní výuky. Kvalitní, strukturované a kriticky přijímané informace místo jednoduchých příběhů, ke kterým žáci pronikají sami (např. v některé z forem objeveného učení), prohloubí také chápání příčin a konkrétních projevů fenoménu nazývaného jako migrační krize a zabrání jeho zúžení na boj západního světa za své hodnoty.

³² Prostřednictvím tohoto filatelistického materiálu lze rovněž reflektovat tzv. imaginární migraci způsobenou rozbitím 1. čs. státu a vtělením do sousední, totalitním režimem ovládané země, aniž by celé etnické skupiny jakkoli bylo nutné posunout z místa.

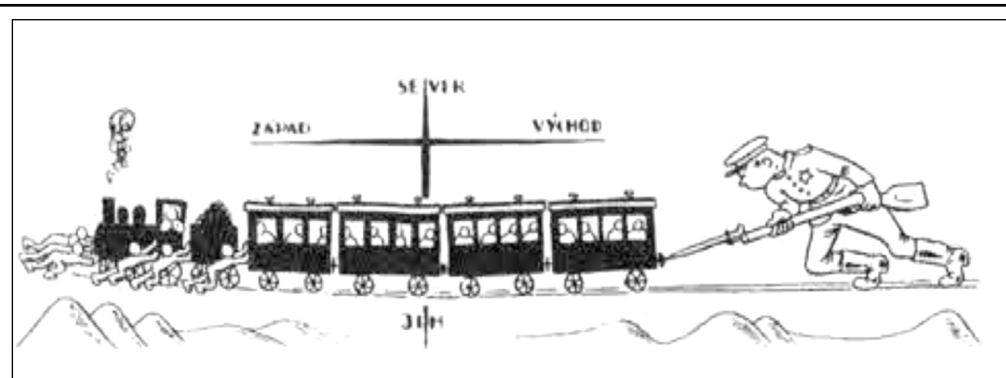
³³ Srov. blíže: *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha 2002, s. 201–223.

³⁴ Tamtéž, s. 219–223.

Obrazová příloha

Joseph Keppler (USA 1893): „Ohlédnutí. Zatímco oni i jejich otcové mohli do země volně vstoupit, novým přistěhovalcům v tom chtějí zabránit“. Terčem sžíravé kritiky se stává dvojí morálka, předsudky a sobectví již usazených, kdysi podobně nuzných migrantů.

Je žádoucí, aby případná analýza a interpretace zvoleného historického příběhu žáky – tedy i migrace – probíhala z více obrazových, případně kontrastivně laděných, informačních zdrojů. Můžeme vyjít z tohoto souboru poštovních známek plného nechtění i demonstrování symboliky, které aktuálně reagovaly na dobovou situaci nebo ji u příležitosti výročí připomínají. Vhodné rozšíření perspektivy zajistí protiněmecké karikatury z poválečného Dikobrazu (1945), O. Sekora: „Odsun Němců pokračuje“, dobové fotografie a samozřejmě úryvek z odborného historického textu.

Většina migračních motivů promlouvá z minimalizovaného prostoru maximálně sdělnými obrazy často zjednodušenými na samu podstatu symbolu doprovázená stručným textem, aby tak jejich kombinací podala co nejvíce informací o charakteru (obvykle sociálním) konkrétní migrace. Prioritou v četnosti námětů známkových emisí zůstávají výroční připomínky migrací do Nového světa.

Z programu některých poštovních emisí lze vyzorovat potřebu vyrovnat se s nedobrovolnými migracemi politického charakteru, jež konkrétní zemi v minulosti postihly. Rakousko a Německo: Vetreibung und Verlust der Heimat (1995); Weltflüchtlingsjahr 1959–60; Öffnung der inländischen Grenzen 1989; Polsko (1985); 40-lecie ziem odzyskanych. Výslednou podobu motivu výrazně ovlivňuje emotivní symbolika a vizuální prostředky empatického ovlivňování.

PhDr. Kamil Štěpánek, CSc.
katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: stepanek@ped.muni.cz